

DOMOKOS MÁTYÁS

Egy uomo universale – Somogyból

Ha a nevét hallom (mostanában ritkábban), ha barátságosan mosolygó arca és biztatást sugárzó tekintete felém villan mélyemlékezetemből, mindig Fülep Lajos egyik kedvelt kifejezése jut eszembe nemzedéktársamról és félévszázadon át barátomról, amit közös mesterünk a mindentudás ígézetében élő és csillapíthatatlan szellemi szomjúságát tájékozódásával a szellem dolgaiban napról napra fáradhatatlanul kielégítő emberi jelenség jellemzésére használt: *uomo universale*.

Ennek a kifejezésnek ne az olasz szótárban keressük a mélyebb és teljesebb jelentését, mert az szűkebb és korántsem azonos azzal a művelődéstörténetileg és filozófiailag megalapozott életeszemlével, amire valójában vonatkozik. Annak az emberi jelenségnek a mibenlétére, amelyre Fülep Lajos használta a „teljes ember” reneszánsz kori kifejezését, a mi korunkban, „tilalmas nemzedékünk” életében, amikor éveken, évtizedeken át – az ő szavával – „közös mesgyn jártunk”, mint – egyik könyvének dedikációja szerint – „a sorstársak és jóban-rosszban felebarátok”, Fodor András személye és műve volt, lehetett az eleven példa. Kis-kamasz korától utolsó pillanataig az a szellemi teljességigény volt ösztönző sarkantyúja és ihlete, amit „a Múzsák testvériségének” hitt, s e testvériség önzetlen, de annál gazdagítóbb szolgálata nélkül nem képzelhető el az ókori görög, majd a reneszánsz emberideál sem. Ez a lényét meghatározó, személyiségét kiteljesítő igény, vagy ha tetszik: sóvárgás fordította „a somogyországi” szegény vasúti málházó ötödik gyermekét, a legkisebb fiút már Pusztaberényben a „szó, zene, kép” világa felé, s készítette később, a kaposvári vasutasgyerekek internátusában, a „szintyerben” arra, hogy füzetéibe kézzel átmásolja akkortájt megismert kedves költőinek: József Attilának és Illyés Gyulának a verseskönyveit, vagy hogy arról a világról, amelyben él és mozog, a maga számára nyomot hagyjon naplóiban.

Az eredet, a származás körülményeivel és következményeivel foglalkozni, annak megvilágítása érdekében, hogy milyen mélyről nőnek a fölemelkedés vágyának a gyökerei, újabban nem illik, mert nagy tapintatlanságnak minősül, akár csak egy irodalomtörténeti eszmefuttatás erejéig is szembesíteni az emberi társadalom orvosolhatatlan esélyegyenlőtlenségeinek a szakadékaival azokat, akik fölül vannak, „költői szintjén a világnak.” (Illyés Gyula) pedig enélkül nem érthető meg az ő útját jellemző erőfeszítés. Fodor András ugyanis nem feledte el a „lucokban forgó, görnyedő testek, / izzadva fénylő, meztelen karok” világát

(*Napszámosok*), ahonnan jött, mert „ez az én örökségem, / e két megyényi föld, / anyám, apám és őseink világa” (*Baranyából Somogyba*), ahogyan egyik kései versében vallotta, változatlan hűséggel, de veleszületett tehetségének az iránytűje, attól a pillanattól kezdve, hogy „a leendő sógortól” kapott Petőfi összes verseit a kezébe fogta, abba az irányba vezette, amelyben csak az érdem számít. A lelkes önképzés megbűvöltjeként törte át a születés vak predestinációját, s a modern zene, líra és piktúra fölényesen birtokolt ismeretében lépett át szűkebb hazájából, Somogyból a Ménesi úti Eötvös kollégiumba, ahol nemcsak azt tapasztalhatták meg egykori társai, milyen fesztelenül mozog a kollégium könyvtárának „szentélyében”, ahogyan ő nevezte, amelynek „bármelyik zugában bármeddig dolgozhattunk”, de a minőségigényt felizzító iskola falai közt neki is, mint mindannyiunknak, a megszerezhető tudás maximuma jelentette a minimumot. Ez volt az elemi evidencia, ellentétben az újabb időknek a kontraszelekció diadalmas ellenforradalmát kiteljesítő gyakorlatával, amikor is a minimum vált a maximummá, amivel meg lehet úszni a lefokozott életet. Annak a nemes utópiának, amely Magyarország megújulását és Európához való visszazárkózását szorgalmazó írók, költők – ifjúságunk közös eszméletői – dolgoztak ki a két világháború között, hogy az új értelmiségi nemesség jövőbeli tagjainak nem kis részt a lenti világból kell jönniük, az olyan első generációs ifjak jelentették az aranyalapot, mint barátunk, Fodor András.

A lenti világhoz való hűségét tehát mindvégig megőrizte, mert jól tudta, hogy „a szegények sorsáról, a társadalmi igazságtalanságokról sokféleképpen lehet beszélni... de más dolog valamit elvileg vállalni, és más azonosulni vele.” – De még inkább tudta, hogy a származás, az indulása idején konjunkturális kiváltságokkal fénylő káderlap egymagában nem erkölcsi bizonyítvány és nem szellemi teljesítmény. – A kor, amelyben felnőttünk és java férfikorunkat töltöttük, mindenkit megfosztott attól a szabadságtól, amely a természetjog szerint is megillet minden embert. Szellemi vasfüggönnyel korlátozta a művelődés szabad lehetőségének a jogát is. S az államrezonná minősített terrorizmus, amely magát a nagy francia forradalom eszméinek a megvalósítójaként és kiteljesítőjeként ünnepeztette, a szabadsághiánytól fuldokló társadalom előtt folyamatosan lobogtatta a kor talán legcinikusabb szlogenjét, hogy próbáljunk élni az ajándékba kapott szabadsággal. De azokra sújtott le a legkíméletlenebbül, akik – ahogy lehet – megőrizni próbálták egyéniségük kiteljesítéséhez és valódi értéktiszteletükhöz elengedhetetlenül szükséges belső szabadságukat. Az állandó lelki és szellemi, egyszersmind erkölcsi készenléti állapot jellemzi ezt a belső szabadságot, amit ugyan nem lehet elvben senkitől elkobozni, de megőrzése nem egyszer a legnagyobb tisztánlátást és erőfeszítést követeli meg a rossz idők sodrába vetett írástudóktól. Egy rossz kor hamis magatartásmintáinak az elutasítása a belső autonómia megőrzéséhez kerest, de egymagában nem elegendő. A pusztá tagadásból ugyanis nem lehet

morálisan és szellemileg megélni, ahogyan erre már a múlt század harmincas éveiben időtlen érvényű példázatával figyelmeztetett *Mario és a varázsló* című novellájában Thomas Mann. „Meddő erő a némák tisztasága”, vagyis az önsorvasztó nonkonformizmus és a züllesztő opportunizmus, „az álarc alatt lapító sanda érdek” és „a hazugság fegyelme” megkerülhetetlennek tetsző alternatívája szorításában Fodor Andrásnak mégis sikerült megtalálnia a maga harmadik útját – az értékeket hordozó és mentő szellemi magatartás napról napra fáradhatatlanul megújuló gyakorlásában. – S ez a harmadik út nem ér véget az ötvenes évekkel, aminek a leghívebb tükre Fodor András legendás naplója. „Meglepő, hogy a Fodor-féle alulnézetből milyen kevés a különbség az 1956-os forradalom előtti és utáni évek között. Némileg változnak a nevek. De a cenzúrázó, öncenzúrára kényszerítő, kéziratórló masina alapjában ugyanazon a módon működik”, jegyzi meg ezzel kapcsolatban, még 1987-ben, „szabad földön”, Bécsben egy emigráns pszichiáter. „A napló egyik központi témája Fodornak és író-, művésztársainak küzdelme a kulturális bürokráciával. A magyar értelmiség fejére ültetett Királyokkal és cárokkal. Szívós harc folyik verssorokért, címekért, kifejezésekért, egy-egy rövidebb vagy hosszabb vers megjelentetéséért, először az irodalmi lapokban, aztán kötetek elfogadtatásáért, az ideológiai kifogások leszereléséért, a rágalmak szétosztatásáért, és – taktikai okokból, kénytelenségből – nemegyszer a kényelmetlen igazság elleplezéséért... évről évre, évtizedről évtizedre a kerékben ugráló mókus vagy a köveket görgető Sziszifusz kitartásával harcolni a lehetőleg minél kevesebb kihagyás, átírás árán történő megjelenésért.” (Harmat Pál) Bizony, ez is része volt ennek a harmadik útnak.

*

„Az élet, ha úgy tetszik, kozmikus szabadsága is csak addig otthonos a magamfajta számára – írta egyik önvallomásában Fodor András –, amíg képpel, hanggal, betűvel van bélelve.” Ő ezt a humán kultúrával és művészettel bélelt szabadságot meg akarta osztani mindenkivel. Pontosabban: azokkal, akiket erre érdemesnek tartott, mert úgy gondolta, hogy az életnek a kultúra adományában rejlő szabadság-lehetősége annál hatalmasabb, minél többen részesednek benne. Élete és munkássága egyik fő törekvése volt ez, hiszen szellemi értékeket közvetítő futárpostásnak tekintette magát, aki egyéniségének a kiteljesedését is a Múzsák testvériségének a hitében osztozó baráti szellemek testvériesülésével együtt tudta csak elképzelni. Számára – láttuk, tapasztaltuk – alapigazság volt, hogy minden szellemi ember felelős minden szellemi emberért, s az elridegülő világ ezt a meggyőződését sértette folyamatosan és talán a legfájdalmasabban. „Mindig megdöbbsent, mint ahogy mindig megdöbbsent, érdemes pályatársak egymás iránti részvétlensége”, vallotta, s a maga módján cselekvően tett is érte, hogy ez ne így legyen. Mintegy *mellékállásban*, amire felelősségtudata kötelezte, több

mint száz fiatalabb pályatársának teremtett bemutatkozó fórumot, s nem fordított hátat ezeknek az általa istápoltt alkotóknak akkor sem, amikor önzetlen fáradásaiért többször is elnyerte jól megérdemelt – büntetését...

Akikkel „egykor vakmerő / dalok lándzsáit dobtam a sötétbe... Ne mondjátok, hogy tán igaz se volt! / Ne mondjátok, hogy nincs értelme többé, / hogy szétesett a közös ifjúság.” (*Hűség*) E sorok költője nem indokolatlanul tekintette magát a „lelkek szanitécének”; haláláig abban a hitben élt, hogy igenis „lehet az emberek és dolgok szeretete esztétikai tényező, művészi stimuláns.”

Költészetének jellemző és rávalló kettőssége, hogy a verseit is fűtő naiv ösbizalom jeges józansággal társul a jelenségek lírai értelmezése során. „Az örült szépség örökre józanná vakít” (*Józan reggel*), s ezzel a dermesztő tárgyilagossággal regisztrálja a világ fokozódó elsilányulását. „Baj van, ha elkezdik magyarázni / a rosszról, nekünk az a jó!”, írta egyik versében, pontosan megjelölve ezzel korunk lelki pestisének egyik fő okozóját, a legveszedelmesebb narkomániát, a tömeges erkölcsi nihilizmust, ami az eszményekhez ragaszkodó hűség embereire kirója a keserű leckét: „Tanuld meg, milyen lesz hazátlanként / tiblábolni saját hazádban.” (*Bekerítve*) A kötet, amelyből az idézett sorok származnak, hús esztendővel ezelőtt látott napvilágot, és *Reményfutam* volt a címe. Fodor András a következő dedikációt írta bele e sorok szerzőjének a példányába: „abban a reményben, hogy sorsunk mégse lesz érvénytelen, hogy nemcsak a »kiolvadt megszégyenülés«, nemcsak »indulatok elmorzsoltsága« lesz osztályrészünk.” – 1985. április 11-e, a dedikáció dátuma óta eltelt idő, amikor már nincs hitele semminek, minden túlélő számára kétségtelenné tette, milyen eredménnyel zárult a történelmi reményfutam.

A költő illúziótlanúságára jellemző, hogy eszményeit ugyan nem adta föl, de az általános és gyorsuló erkölcsi inflációban volt ereje szembenézni tulajdon szerepének leértékelődésével, azoknak a szemében is, akikért önzetlenül vállalta ezt az áldozatot. „Két kinyújtott karral meddig tarthatom még meredek hídként magamat...”, kérdezte önmagától csüggedten, versben, a pálya vége felé. S leírta azt is, szintén versben, hogy „érezem, nem tudom tovább szétosztogatni magam” ebben az egyre táguló és távolodó kis magyar mikrokozmoszban. – Ha valaki figyelmesen elolvassa Fodor Andrásnak *Sziszifusz az időben* című versét, amelyben „státáriális fegyelemmel / bemérem önmagamnak / az erőn túli vállalást”, az bizonyára megérti, hogy a költő panaszát nem a megsebzett hiúság váltja ki, hanem az a „nyomorult öntisztulás”, aminek a közös emlékezetvesztés a fájdalmas velejárója. Mintha egy önmegsemmisítő programot működtetne bennünk „az alattomban száguldó idő”, s azáltal, hogy elfeledjük, észrevétlenül föléljük életünk feledhetetlennek és öröknek hitt értékeit. – Reményeiből kifosztva, mi maradt végül a költő számára? Bizonyosan csak az, amit *A Múzsák szövetségéhez* adresszált szonettjében mint utolsó reményt, így fogalmazott meg: „Játszó kezét

nyújtva a szenvedésnek, / hitesd el, hogy a líra logika, / hitesd el, addig értelmes az élet, / ameddig él a művészet maga.” S ez nem kevés, mert ebben van, csakis ebben található meg Fodor András tehetségének kezdettől fogva első mozgatója, életművének létrehozója és igen korán, már 1952-ben, történelmi telünk leg-sötétebb időszakában fölismert végoka: „az ember elveszett világa.”

